

Studia Bezpieczeństwa Narodowego
Zeszyt 32 (2024)
ISSN 2028-2677, s. 11-26
DOI: 10.37055/sbn/183986

Instytut Bezpieczeństwa i Obronności
Wydział Bezpieczeństwa, Logistyki i Zarządzania
Wojskowa Akademia Techniczna
w Warszawie

National Security Studies
Volume 32 (2024)
ISSN 2028-2677, pp. 11-26
DOI: 10.37055/sbn/183986

Institute of Security and Defense
Faculty of Security, Logistics and Management
Military University of Technology
in Warsaw

POKOJOWE WYKORZYSTANIE PRZESTRZENI KOSMICZNEJ W UJĘCIU ŹRÓDEŁ PRAWA KOSMICZNEGO - WYBRANE ASPEKTY

PEACEFUL USE OF OUTER SPACE IN APPROACH TO THE SOURCES OF SPACE LAW - SELECTED ASPECTS

Paweł Jakub Szewczyk

ORCID: 0000-0003-2127-4003
Uniwersytet Opolski

Kamila Kasperska-Kurzawa

ORCID: 0000-0002-9186-428X
Uniwersytet Opolski

Abstrakt. Celem artykułu jest ukazanie problematyki pokojowego użytkowania przestrzeni kosmicznej w ujęciu prawa międzynarodowego publicznego oraz wybranych aktów wewnątrz-krajowych. Problemami badawczymi są: zakres obowiązywania fundamentalnych dla międzynarodowego prawa kosmicznego traktatów, ewolucja rozwoju prawa kosmicznego w kontekście nie tylko aktów prawa traktatowego, ale też i wybranych aktów prawa wewnątrz-krajowego, a także kwestia zasady wolności eksploracji przestrzeni kosmicznej w odniesieniu do demilitaryzacji kosmosu, zarówno w aspekcie biernym, jak i czynnym. Autorzy niniejszego artykułu stawiają hipotezę badawczą, wedle której obowiązujące źródła prawa kosmicznego pozwalają na powolną oraz systematyczną erozję zasady pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej, co dodatkowo wymuszają działania faktyczne poszczególnych państw. Autorzy przygotowując niniejszy artykuł oparli się przede wszystkim na analizie aktów prawnych – w językach polskim, rosyjskim i angielskim oraz uzupełniając na literaturze przedmiotu, by następnie móc zweryfikować i ewentualnie poprawić postawioną hipotezę badawczą. Na tej podstawie stwierdzono, iż współczesne prawo kosmiczne tylko w teorii opiera się na pięciu fundamentalnych traktach jako źródłach prawa międzynarodowego publicznego. W praktyce bowiem stronami Układu normującego działalność państw na Księżycu i innych ciałach niebieskich z 18 grudnia 1979 r. nie są i nigdy nie były ani dwa państwa, które rozpoczęły wyścig o eksplorację kosmosu, ani państwa, które następnie przełamały monopol w kosmosie tych dwóch podmiotów i obecnie znacząco inwestują w technologię kosmiczną. Wydaje się to dość zatrważające, gdyż

postanowienia umowy księżycowej potwierdzały, rozwijały i uszczegółowiły wiele postanowień układu kosmicznego, w tym postanowień co do absolutnie pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej. Jedynym pozytywnym aspektem traktatowego ujęcia wykorzystania przestrzeni kosmicznej pozostaje Układ o zakazie prób broni nuklearnej w atmosferze, w przestrzeni kosmicznej i pod wodą sporządzony w Moskwie dnia 5 sierpnia 1963 r. Akt ten spotkał się ze sporym zrozumieniem wśród wspólnoty międzynarodowej, czego dowodem jest przyjęcie zobowiązań z tego aktu przez wiele państw.

Słowa kluczowe: pokojowe wykorzystanie przestrzeni kosmicznej, międzynarodowe prawo publiczne, prawo kosmiczne, prawo konfliktów zbrojnych

Abstract. The aim of the article is to present the issue of peaceful use of outer space in terms of public international law and selected domestic acts. The research problems include: the scope of validity of treaties fundamental to international space law, the evolution of the development of space law in the context of not only acts of treaty law, but also selected acts of domestic law, as well as the issue of the principle of freedom of space exploration in relation to the demilitarization of space both in both passive and active aspects. The authors of this article put forward a research hypothesis according to which the applicable sources of space law allow for a slow and systematic erosion of the principle of peaceful use of outer space, which is additionally forced by the actual actions of individual states. When preparing this article, the authors relied primarily on the analysis of legal acts - in Polish, Russian and English, and additionally on the literature on the subject, in order to then be able to verify and possibly improve the research hypothesis. On this basis, it was concluded that modern space law is only theoretically based on five fundamental treaties as sources of public international law. In practice, the parties to the Agreement regulating the activities of states on the Moon and other celestial bodies of December 18, 1979 are not, and never have been, neither the two states that started the race for space exploration, nor the states that subsequently broke the monopoly in space of these two entities and are currently investing significantly in space technology. This seems quite alarming, because the provisions of the Moon Agreement confirmed, developed and specified many provisions of the space treaty, including provisions regarding the absolutely peaceful use of outer space. The only positive aspect of the treaty's approach to the use of outer space remains the Treaty on the Prohibition of Tests of Nuclear Weapons in the Atmosphere, in Outer Space and Under Water, signed in Moscow on August 5, 1963. This act met with considerable understanding among the international community, as evidenced by the adoption of obligations under this act by many countries.

Keywords: peaceful use of outer space, public international law, space law, international humanitarian law

Wprowadzenie

Problematykę wykorzystania przestrzeni kosmicznej w dużej mierze reguluje Układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, sporządzony w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie dnia 27 stycznia 1967 r. określany w literaturze jako: Układ kosmiczny, który to w artykule IV, zdanie drugie, *expressis verbis* zobowiązuje sygnatariuszy tego aktu do użytkowania księżyca i innych ciał niebieskich wyłącznie w celach pokojowych (Dz.U.1968.14.82 z dnia 1968.05.15). Układ ten wydaje się być podstawowym, choć nie jest jedynym, traktatem budującym reżim międzynarodowego prawa kosmicznego. Ów układ powtórzył przy tym istniejącą wcześniej praktykę zwyczajową – jak np.: zakaz zawłaszczania przestrzeni kosmicznej przez państwa czy wolność eksploracji przestrzeni kosmicznej – i dał początek do ujmowania w kolejnych traktatach innych zwyczajów kosmicznych (Polkowska, 2019, s. 230). Układ ten, co można spróbować wyinterpretować z artykułu IV, zdanie

drugie, na zasadzie *a contrario*, wyraźnie nie zobowiązuje sygnatariuszy przedmiotowego aktu do użytkowania pozostałej przestrzeni kosmicznej – poza księżycem i innymi ciałami niebieskimi – wyłącznie do celów pokojowych. Przywołany akt w preambule jedynie stanowi o przeświadczeniu co do ewentualnego użytkowania przestrzeni kosmicznej dla dobra wszystkich narodów, bez względu na stopień ich rozwoju gospodarczego lub naukowego (Dz.U.1968.14.82 z dnia 1968.05.15). Nie jest to jednak tożsame z wyraźnym zobowiązaniem sygnatariuszy analizowanego aktu do pokojowego użytkowania całej, bez wyjątku, przestrzeni kosmicznej.

Chociaż z drugiej strony należy przytoczyć zawarte w preambule Układu kosmicznego przekonanie, iż użytkowanie przestrzeni kosmicznej sprzyjać będzie realizacji celów i zasad Karty Narodów Zjednoczonych (Dz.U.1968.14.82 z dnia 1968.05.15). Niestety rudymenarny cel wyrażony chociażby w artykule 2, ustęp 4, Karty Narodów Zjednoczonych nakazujący stronom tegoż aktu powstrzymywać się od stosowania groźby lub użycia siły przeciwko nietykalności terytorium albo niepodległości politycznej któregośkolwiek państwa lub podjęcia wszelkiego innego sposobu niezgodnego z zasadami Narodów Zjednoczonych (Dz.U.1947.23.90 z dnia 1947.03.06), znów nie pozostaje w pełni tożsame pod względem zarówno przedmiotowym jak i podmiotowym z zasadą tylko pokojowego użytkowania całej przestrzeni kosmicznej. Użytkowanie bowiem przestrzeni kosmicznej nie musi być równoznaczne ze stosowaniem groźby lub użyciem siły przeciwko nietykalności terytorium albo niepodległości politycznej któregośkolwiek państwa czy też z podjęciem innego sposobu niezgodnego z zasadami Narodów Zjednoczonych – zważywszy, że przestrzeń kosmiczna jako *res communis usus* pozostaje niezawłaszczana dla jakiegokolwiek państwa i korzysta z wolności eksploracji (Bierzanek, Symonides 1999, s. 253-254). Za przykład takiego niepokojowego użytkowania przestrzeni kosmicznej przy jednoczesnym poszanowaniu celów i zasad KNZ może posłużyć chociażby użycie satelitów szpiegowskich przez stronę wojującą (Lubas 2018, s. 145-160).

Warto też podkreślić że użytkownikiem przestrzeni kosmicznej wcale nie musi być państwo – i to zarówno w ujęciu czynnym, jak i biernym niepokojowego użytkowania przestrzeni kosmicznej. Jedynie na marginesie należy w tym miejscu zaznaczyć, że prawo kosmiczne nie wprowadza rozróżnienia na statki handlowe i okręty wojenne jak czyni to prawo morza, czy na statki cywilne i państwowe – jak prawo lotnicze (Myszona-Kostrzewa, 2017, s. 45). Odpowiedzialność za obiekt wyposzczony w przestrzeń kosmiczną przez inne niż państwowe podmioty, zgodnie z artykułem VII Układu księżycowego, ponosi zatem państwo które wypuszcza bądź powoduje wypuszczenie tego obiektu lub państwo z którego terytorium albo urządzenia ów obiekt został wyposzczony. Co więcej, państwo to zobowiązane jest zarejestrować obiekt kosmiczny wypuszczony w przestrzeń kosmiczną w rejestrze krajowym i poinformować o tym rejestrze Sekretarza Generalnego ONZ – zgodnie z artykułem II Konwencji o rejestracji obiektów wypuszczonych w przestrzeń kosmiczną z 14 stycznia 1975 r. dalej zwanej: Konwencją o rejestracji (Dz.U.1979.5.22

z dnia 1979.03.30). Mamy tutaj zatem do czynienia z przynależnością państwową danego obiektu wyposzczonego w przestrzeń kosmiczną – analogicznie jak w przypadku rejestracji statków morskich oraz powietrznych. Państwo samodzielnie przy tym określa warunki przyznawania tego rodzaju obiektom własnej przynależności oraz procedurę rejestracji. Na tej podstawie powinna powstać realna więź pomiędzy państwem a obiektem wypuszczanym w przestrzeń kosmiczną (Myszona-Kostrzewa, 2017, s. 50-51). Inną rzeczą pozostaje faktyczne zaniechanie takiej rejestracji krajowej, niepoinformowanie o rejestrze krajowym Sekretarza Generalnego ONZ lub w ogóle brak stosownego ustawodawstwa w tym względzie. Niestety niechlubny przykład w tym ostatnim przypadku stanowi nasze państwo. Trudno przecież o realną więź pomiędzy państwem a obiektem wypuszczanym w przestrzeń kosmiczną, który jest niezarejestrowany. Tym samym bierne i czynne wykorzystanie przestrzeni kosmicznej w sposób nie tylko pokojowy może dotyczyć innych podmiotów prawa międzynarodowego publicznego niż sygnatariuszy KNZ. Stąd autorzy niniejszego artykułu stawiają hipotezę badawczą, wedle której obowiązujące źródła prawa kosmicznego, pozwalają na powolną i systematyczną erozję zasady pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej, co dodatkowo wymuszają działania faktyczne poszczególnych państw.

Ocena stanu wiedzy

Przywołany powyżej Układ kosmiczny został otwarty do podpisu przez trzy państwa będące jego depozytariuszami, tj. Federację Rosyjską, Wielką Brytanię i Stany Zjednoczone, w styczniu 1967 r. a wszedł w życie w październiku 1967 r. Chronologicznie kolejnym „ramowym” traktatem międzynarodowego prawa kosmicznego jest Umowa o ratowaniu kosmonautów, powrocie kosmonautów i zwrocie obiektów wypuszczonych w przestrzeń kosmiczną z 22 kwietnia 1968 r. określana w literaturze jako: umowa o ratowaniu kosmonautów, która weszła w życie w grudniu 1968 r. Umowa ta doprecyzowuje postanowienia układu kosmicznego, zwłaszcza treść artykułu V i VIII tego ostatniego aktu, lecz nie wprowadza zarazem żadnych dodatkowych regulacji w zakresie pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej (Dz.U.1969.15.110 z dnia 1969.05.23). Następnym „ramowym” traktatem stała się Konwencja o międzynarodowej odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez obiekty kosmiczne z 29 marca 1972 r., która weszła w życie we wrześniu 1972 r. Ów akt również nie wprowadza żadnych dodatkowych regulacji w zakresie pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej, lecz w preambule – podobnie do układu kosmicznego a w przeciwieństwie do umowy o ratowaniu kosmonautów – odnosi się do postulatu wykorzystania przestrzeni kosmicznej dla celów pokojowych (Dz.U.1973.27.154 z dnia 1973.06.30). Kolejna chronologicznie – przywołana powyżej Konwencja o rejestracji z 14 stycznia 1975 r., która weszła w życie we wrześniu

1976 r., także nie zwiera regulacji w zakresie pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej, poza wyartykułowanym w preambule postulatem wykorzystania przestrzeni kosmicznej w celach pokojowych (Dz.U.1979.5.22 z dnia 1979.03.30).

Jedynie na marginesie należy zwrócić uwagę, iż sygnatariuszami powyższych czterech traktatów są stali członkowie Rady Bezpieczeństwa ONZ, tj. Federacja Rosyjska, Chińska Republika Ludowa, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Republika Francuska. Poza tym, stronami tychże traktatów są chociażby: Republika Federalna Niemiec, Republika Indii, Iran, Japonia czy Rzeczpospolita Polska. Można zatem zaryzykować twierdzenie, że reżim międzynarodowego prawa kosmicznego opiera się na przywołanych powyżej czterech traktatach stanowiących zarazem *corpus iuris spatialis* dla tej współczesnej gałęzi międzynarodowego prawa publicznego (Kopeć 2022, s. 163-164). Warto przy tym zaznaczyć, że akty te – będące fundamentem współczesnego międzynarodowego prawa kosmicznego – weszły w życie w latach: 1967-1976, czyli w czasach globalnej dwubiegunowości reprezentowanej przez Stany Zjednoczone i Związek Radziecki. Były zatem swoistym *signum temporis* w ówczesnych uwarunkowaniach geopolitycznych, gdzie tylko dwa podmioty dysponowały technologicznymi potencjałami do ewentualnej weryfikacji przyjętych postanowień traktatowych.

Źródła rosyjskie wskazują przy tym na piąty chronologicznie akt wpisujący się w fundament współczesnego międzynarodowego prawa kosmicznego (Моисеев 2011, s. 705), a mianowicie na: Konwencje o przekazywaniu i wykorzystywaniu danych ze zdalnego badania Ziemi z kosmosu z 19 maja 1978 r. Akt ten wszedł w życie w grudniu 1979 r. Przedmiotowa Konwencja nie reguluje jednak zasad pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej, choć zawiera w preambule postulat by działalność w aspekcie zdalnego badania Ziemi z kosmosu i współpraca międzynarodowa w tym zakresie przyczyniały się do umacniania pokoju (Dz.U.1980.10.27 z dnia 1980.04.10).

Na szczególną uwagę, ze względu na swoją treść, zasługuje jednak szósty pod względem chronologicznym traktat międzynarodowego prawa kosmicznego, a mianowicie: Układ normujący działalność państw na Księżycu i innych ciałach niebieskich z 18 grudnia 1979 r. określany dalej jako: Układ księżycowy. Akt ten, mimo iż był opracowywany w latach 1972–1979, to wszedł w życie dopiero w lipcu 1984 r., po tym jak w czerwcu tego roku piąte państwo, tj. Republika Austrii, ratyfikowało ów Układ. Analizowany traktat do chwili obecnej ratyfikowało zaledwie 18 państw. Inne państwa, takie jak: Republika Gwatemali, Rumunia, Republika Francuska i Republika Indii co prawda podpisały ten Układ, lecz nie zdecydowały się go ratyfikować. Przedmiotowego aktu nie podpisali stali członkowie Rady Bezpieczeństwa ONZ, tacy jak: Federacja Rosyjska, Chińska Republika Ludowa, Stany Zjednoczone i Wielka Brytania. Poza tym stronami tegoż traktatu nie są chociażby: Republika Federalna Niemiec, Iran, Japonia, Izrael czy Rzeczpospolita Polska. Tym samym należy wziąć pod uwagę zakres podmiotowy tegoż aktu przy badaniu jego

treści. Nie można zatem zaryzykować twierdzenia iż owe źródło prawa międzynarodowego publicznego wchodzi w zakres powszechnego prawa kosmicznego. Trzeba mieć bowiem na uwadze, że w latach: 1979 – 1984 monopol w wyścigu kosmicznym wciąż jeszcze dzierżyły: Stany Zjednoczone i Związek Radziecki, którego następcą – nie tylko w tej dziedzinie – stała się Federacja Rosyjska. Jednakże państwa te, co warto podkreślić, nie są w żaden sposób związane tym Układem. Tym niemniej zimnowojenny monopol dwóch państw został wkrótce złamany poprzez działalność kosmiczną m. in. Izraela, Republiki Francuskiej, Wielkiej Brytanii, Republiki Federalnej Niemiec, Chińskiej Republiki Ludowej, Republiki Indii, Republiki Turcji, czy nawet poprzez działalność Zjednoczonych Emiratów Arabskich. Niestety, co też należy podkreślić, tylko trzy ostatnie państwa, spośród wymienionych w ostatnim zdaniu, podpisały przedmiotowy Układ – a ratyfikowały go jedynie dwa ostatnie (*Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*).

Układ księżycowy potwierdza, rozwija i uszczegóławia wiele postanowień Układu kosmicznego, w tym postanowień co do wykorzystania tych ciał niebieskich wyłącznie do celów pokojowych. Już w preambule tegoż Układu księżycowego, oprócz wyraźnego odwołania do postanowień wszystkich czterech powyżej opisanych traktatów, zawarto przecież postulat niedopuszczania do tego by Księżyc stał się obszarem międzynarodowego konfliktu. Następnie w artykule 2 Układu wyraźnie wskazano, że wszelka działalność na Księżycu będzie prowadzona w interesie utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa. Możliwość wykorzystania Księżyca wyłącznie do działań pokojowych potwierdza też, ustęp 1, artykułu 3 analizowanego aktu. W tym miejscu warto zaznaczyć, że zgodnie z artykułem 1, ustęp 1, Układu księżycowego wszelkie postanowienia odnoszące się do Księżyca dotyczą też innych ciał niebieskich Układu Słonecznego, za wyjątkiem Ziemi. Tym samym pokojowe wykorzystanie przestrzeni kosmicznej zostało zawężone, za wyjątkiem naszej planety, do ciał niebieskich jedynie Układu Słonecznego (*Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*).

Artykuł 3, ustęp 1, zawiera przy tym nie tylko potwierdzenie pokojowego wykorzystania Księżyca, ale także doprecyzowanie tego sformułowania – w ustępie 2 tego artykułu. Zabroniona zatem jest jakakolwiek groźba lub użycie siły lub jakikolwiek inny wrogi akt lub groźba wrogiego działania na Księżycu (*Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*). Regulacja ta koresponduje z treścią artykułu 2, ustęp 4, KNZ, wedle którego członkowie Narodów Zjednoczonych powinni powstrzymywać się od stosowania groźby lub użycia siły przeciwko nietykalności terytorium albo niepodległości politycznej któregośkolwiek państwa lub podjęcia wszelkiego innego sposobu niezgodnego z zasadami Narodów Zjednoczonych (Dz.U.1947.23.90 z dnia 1947.03.06). Co ciekawe, Układ księżycowy nie odwołuje się w swojej preambule do postanowień Karty Narodów Zjednoczonych, odwołuje się jednak do postanowień Układu

kosmicznego, który to w swojej preambule wprost odnosi się do celów i zasad Karty NZ (Dz.U.1968.14.82 z dnia 1968.05.15).

Artykuł 3, ustęp 3, Układu księżycowego zabrania umieszczania na orbicie wokół Księżyca ani na innej trajektorii do Księżyca lub wokół niego obiektów przenoszących broń nuklearną lub jakąkolwiek inną broń masowego rażenia. Co więcej, artykuł ten zabrania też umieszczania takiej broni na lub w Księżycu (*Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*). Regulacja ta doprecyzowuje unormowania zawarte w artykule IV, zdanie pierwsze, Układu kosmicznego, wedle których: strony tego ostatniego aktu zobowiązują się nie wprowadzać na orbitę wokół Ziemi jakichkolwiek obiektów przenoszących broń jądrową lub jakiegokolwiek inne rodzaje broni masowego zniszczenia ani nie umieszczać tego rodzaju broni na ciałach niebieskich lub w przestrzeni kosmicznej w jakikolwiek inny sposób (Dz.U.1947.23.90 z dnia 1947.03.06). Z podobnym – wręcz lustrzanym – odwołaniem spotkamy się w zdaniu pierwszym, ustępu 4, artykułu 3, Układu księżycowego, które to odwołanie koresponduje z artykułem IV, zdanie drugie, Układu kosmicznego. Układ księżycowy bowiem stanowi o zakazie zakładania baz wojskowych, obiektów i fortyfikacji, testowania jakiegokolwiek rodzaju broni oraz prowadzenia działań wojskowych na Księżycu (*Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies*), a Układ kosmiczny – o zakazie zakładania wojskowych baz, instalacji oraz fortyfikacji na ciałach niebieskich, dokonywania na nich prób z jakimikolwiek typami broni oraz przeprowadzania manewrów wojskowych (Dz.U.1947.23.90 z dnia 1947.03.06). Oba akty hołdują przy tym zwyczajowej zasadzie wolności eksploracji przestrzeni kosmicznej, w tym sensie że pozwalają na korzystanie z personelu wojskowego w celu badań naukowych lub w innych celach pokojowych, a także nie zabraniają wykorzystania wszelkiego sprzętu w celach pokojowych badań.

Wreszcie należy odnotować traktat, którego postanowienia dla odmiany jedynie w części odnoszą się do przestrzeni kosmicznej, a mianowicie: Układ o zakazie prób broni nuklearnej w atmosferze, w przestrzeni kosmicznej i pod wodą sporządzony w Moskwie dnia 5 sierpnia 1963 r. Spośród stałych członków Rady Bezpieczeństwa ONZ, aktu tego nie podpisała jedynie Republika Francuska. Polska zaś ratyfikowała ten układ 14 października 1963 r. Zgodnie z artykułem I, ustęp 1, tegoż traktatu państwa-strony zobowiązały się do zakazu, zapobiegania i niedokonywania jakiegokolwiek próbnych eksplozji broni nuklearnej oraz jakiegokolwiek innych eksplozji nuklearnych w jakimkolwiek miejscu znajdującym się pod ich jurysdykcją lub kontrolą, w tym w atmosferze i poza jej granicami – włącznie z przestrzenią kosmiczną (Dz.U.1963.52.288 z dnia 1963.11.22) Unormowanie to zostało następnie powtórzone w preambule i artykule IV, zdanie pierwsze, układu kosmicznego, a później także uszczegółowione w artykule 3, ustęp 3, umowy księżycowej. Tym samym wyścig zbrojeń w zakresie broni nuklearnej został bezwzględnie zabroniony w przestrzeni kosmicznej w ujęciu traktatowym.

Metodyka badań

Niniejszy artykuł ma charakter teoretyczny. Autorzy dokonali analizy wybranych źródeł prawa międzynarodowego oraz aktów prawa wewnętrznego poszczególnych państw w kontekście postawionej hipotezy badawczej. Kwerendy aktów prawnych dokonano w językach polskim, rosyjskim i angielskim. Uzupełniając posłużono się literaturą przedmiotu.

Celem artykułu jest ukazanie problematyki pokojowego użytkowania przestrzeni kosmicznej w ujęciu prawa międzynarodowego publicznego oraz wybranych aktów wewnątrz-krajowych. Problemami badawczymi są: zakres obowiązywania fundamentalnych dla międzynarodowego prawa kosmicznego traktatów, ewolucja rozwoju prawa kosmicznego w kontekście nie tylko aktów prawa traktatowego, ale też i wybranych aktów prawa wewnątrz-krajowego, a także kwestia zasady wolności eksploracji przestrzeni kosmicznej w odniesieniu do demilitaryzacji kosmosu zarówno w aspekcie biernym jak i czynnym. Autorzy niniejszego artykułu stawiają hipotezę badawczą, wedle której obowiązujące źródła prawa kosmicznego pozwalają na powolną oraz systematyczną erozję zasady pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej, co dodatkowo wymuszają działania faktyczne poszczególnych państw.

Wyniki badań

Wspólnota międzynarodowa nie była i wciąż nie jest scentralizowana w odniesieniu do międzynarodowego prawa kosmicznego. Brak scentralizowanej władzy międzynarodowej z jednej strony nie dziwi, gdyż jest to immanentna cecha prawa międzynarodowego publicznego, z drugiej jednak – sprawia, że owa społeczność międzynarodowa w przestrzeni kosmicznej nadal pozostaje relatywnie mało zorganizowana. Mimo to tworzone jest prawo kosmiczne: międzynarodowe i wewnątrz-krajowe. Wspólnym mianownikiem jednego i drugiego rodzaju prawa kosmicznego są suwerenne państwa. Wciąż bowiem prawo kosmiczne: zarówno międzynarodowe jak i wewnątrz-krajowe w znacznym stopniu pozostaje zdeterminowane przez swobodnie wyrażoną wolę przede wszystkim pierwotnych podmiotów międzynarodowego prawa publicznego (Mik 2011, s. 177-178).

Owa swobodnie wyrażona wola państw może polegać na nie związaniu się traktatem jako źródłem prawa międzynarodowego publicznego, a zamiast tego przyjmowaniu wewnętrznych aktów prawnych. Stany Zjednoczone, niebędące sygnatariuszem Układu księżycowego przykładowo przyjęły w 2015 r. wewnętrzny akt, tj. Ustawę o zapewnieniu konkurencji wypuszczania obiektów w przestrzeń kosmiczną. Ten akt prawa wewnętrznego zezwala obywatelom i podmiotom gospodarczym Stanów Zjednoczonych na uczestnictwo w komercyjnym badaniu i eksploatacji zasobów kosmicznych, w tym wody i minerałów na Księżycu oraz planetoidach.

Tym samym Stany Zjednoczone uznały i uregulowały domniemaną zdolność podmiotów prywatnych do wykorzystania przestrzeni kosmicznej i obejmowania na własność wydobytych surowców kosmicznych (*U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act*).

Sygnatariuszem Układu księżycowego nie jest też Wielkie Księstwo Luksemburga. Państwo to, podobnie jak Stany Zjednoczone, przyjęło w tym zakresie akt wewnętrzny, tj. ustawę o poszukiwaniu i wykorzystywaniu zasobów kosmicznych z 13 lipca 2017 r. Akt ten zezwala podmiotom prywatnym na pozyskiwanie zasobów w przestrzeni kosmicznej, w tym na poszukiwanie i wydobywanie surowców mineralnych na Księżycu i innych ciałach niebieskich, przy zastrzeżeniu jednak warunku – pisemnego zezwolenia ministra lub ministrów Wielkiego Księstwa Luksemburga odpowiedzialnych za gospodarkę i przestrzeń kosmiczną. Prezentowany akt określa przede wszystkim procedury i podstawy udzielenia tegoż zezwolenia. Przedmiotowe zezwolenie może być jednak cofnięte jeżeli przesłanki jego udzielenia nie będą spełniane przez dany podmiot. Ponadto, za naruszenie warunków zezwolenia, zgodnie z analizowanym aktem, może być nałożona kara pozbawienia wolności od ośmiu dni do pięciu lat i kara grzywny w wysokości od 5 000,00 do 1 250 000,00 euro lub jedna z tych kar (*Law of July 20th 2017 on the exploration and use of space resources*).

Podobnie stroną Układu księżycowego nie są Zjednoczone Emiraty Arabskie, które to 19 grudnia 2019 r. przyjęły ustawę federalną w sprawie regulacji sektora kosmicznego. Pośród podstawowych celów tej ustawy należy wyróżnić: zachęcanie sektora prywatnego do inwestycji i eksploracji przestrzeni kosmicznej, a także wspieranie wdrażania niezbędnych środków bezpieczeństwa w celu poprawy długoterminowej stabilności i zrównoważonego rozwoju działań kosmicznych. Akt ten reguluje, między innymi, działalność w zakresie poszukiwania oraz wydobycia zasobów kosmicznych, a także eksploatacje i wykorzystanie tych zasobów do celów naukowych czy komercyjnych. Postanowienia również i tej ustawy warunkują wszelką działalność kosmiczną – uzyskaniem stosownego zezwolenia. Warto podkreślić, że wykorzystanie jądrowych źródeł energii w przestrzeni kosmicznej nie jest zakazane przez analizowany akt a jedynie uzależnione od uzyskania właściwego zezwolenia. Pewnym *novum* pozostaje instytucja rejestru meteorytów, wprowadzona przez ową ustawę. Co więcej, akt ten określa, że meteoryt staje się własnością tego emiratu na terytorium którego spadnie, zaś w przypadku upadku na granicy pomiędzy emiratami lub wywarcia zauważalnego wpływu na terytorium więcej niż jednego emiratu – pozostaje własnością ZEA. Naruszenie przepisów i tej ustawy obwarowano karą pozbawienia wolności na okres nieprzekraczający dwóch lat oraz karą grzywny nie mniejszej niż 100 000,00 dirhamów i nie większej niż 10 000 000,00 dirhamów (*Federal Law No. (12) of 2019 Issued on 19/12/2019 Corresponding to 22 Rabi' Al-Akhar 1441 H. on the regulation of the space sector*).

Japonia również nie jest stroną Układu księżycowego, przyjęła natomiast ustawę o promowaniu działalności gospodarczej związanej z badaniem i zagospodarowaniem zasobów kosmicznych. Ustawa ta weszła w życie 23 grudnia 2021 r. Akt ten zezwala na komercyjne wykorzystanie zasobów kosmicznych i czyni z Japonii czwarte państwo na świecie, które *expressis verbis* uprawnia podmioty prywatne do pozyskania zasobów kosmicznych. Analizowana ustawa jako kosmiczne zasoby definiuje: wodę, minerały i inne zasoby naturalne występujące w przestrzeni kosmicznej, w tym na Księżycu i pozostałych ciałach niebieskich. Aby móc legalnie pozyskiwać kosmiczne zasoby należy uzyskać odpowiednie zezwolenie, zaś wniosek o to zezwolenie łączony jest z wnioskiem o zezwolenie na wypuszczenie sztucznego satelity. Oprócz tego należy przedstawić plan takowej działalności w zakresie, między innymi, poszukiwania, eksploatacji czy lokalizacji kosmicznych zasobów. Właścicielem eksploatowanych kosmicznych zasobów staje się podmiot który działa na mocy wyżej wskazanego zezwolenia i planu.

Nie inaczej rzecz ma się w przypadku Federacji Rosyjskiej, która również nie jest stroną Układu księżycowego, zaś przyjęła w 1993 r. własny wewnętrzny akt, tj. Ustawę o działalności kosmicznej – której ostatnie zmiany pochodzą z 13 czerwca 2023 r. Już w preambule tego aktu zaznaczono, że celem ustawy jest nie tylko prawna regulacja działalności kosmicznej w służbie rozwoju gospodarki, nauki i technologii, ale też wzmocnienie obronności i bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej. Cel w postaci przywołanej w preambule potrzeby obronności i zapewnienia bezpieczeństwa FR został też powtórzony w artykule 3 analizowanej ustawy. Warto podkreślić, iż w artykule 4 te same ustawy spośród gwarantowanych zasad działalności kosmicznej wymieniono: promowanie utrzymania pokoju i bezpieczeństwa międzynarodowego poprzez wykorzystanie osiągnięć nauki i technologii kosmicznej. Ustawa ta reguluje jednak przede wszystkim kompetencje organów państwowych w przestrzeni kosmicznej i nie odnosi się chociażby do komercyjnej eksploatacji surowców kosmicznych (*Закон РФ «О космической деятельности» от 20.08.1993 № 5663-1*).

Rzeczpospolita Polska również nie jest stroną Układu księżycowego, a niezwiązanie się tym traktatem spowodowane było przede wszystkim postanowieniami dotyczącymi zasobów kosmicznych, zwłaszcza tymi postanowieniami które stanowią iż owe zasoby nie mogą stać się własnością jakiegokolwiek państwa, krajowej organizacji, podmiotu nierządowego lub jakiegokolwiek osoby fizycznej (Misztal, Kułaga 2017, s. 17-18). Niestety nasze państwo póki co posiada tylko jeden dość zawężony pod względem przedmiotowym akt prawa wewnętrznego stanowiący niejako pośrednio o ewentualnym wykorzystaniu przestrzeni kosmicznej, tj. ustawę z dnia 26 września 2014 r. o Polskiej Agencji Kosmicznej. W artykule 3, tegoż aktu, spośród zadań Polskiej Agencji Kosmicznej wymieniono nie tylko wspieranie przemysłu kosmicznego, badań, użytkowania przestrzeni kosmicznej, rozwoju techniki kosmicznej, ale też wskazano na potrzebę wykorzystania badań i ich wyników do

celów obronnych i bezpieczeństwa państwa (Dz.U.2020.1957 tj.. z dnia 2020.11.05). W tym aspekcie polska ustawa przypomina rosyjską ustawę o działalności kosmicznej. Niestety jedyna obowiązująca polska ustawa tego rodzaju, zgodnie z resztą z jej przeznaczeniem, reguluje tylko zasady istnienia i prerogatywy krajowej Agencji Kosmicznej. Co prawda, jednocześnie od 2017 r. istnieje projekt kolejnej polskiej ustawy o działalności kosmicznej oraz Krajowym Rejestrze Obiektów Kosmicznych. Projekt ten jednak do chwili obecnej nie wszedł w życie. Analizowany projekt pozostaje dość postępowy na gruncie polskiego ustawodawstwa, gdyż – podobnie jak amerykański odpowiednik – odnosi się do komercyjnego wykorzystania przestrzeni kosmicznej, z tą różnicą iż nie reguluje eksploatacji zasobów kosmicznych przez podmioty prywatne (Projekt ustawy o działalności kosmicznej oraz Krajowym Rejestrze Obiektów Kosmicznych).

Dyskusja

Współczesne międzynarodowe prawo kosmiczne tylko w teorii opiera się na pięciu fundamentalnych traktach jako źródłach prawa międzynarodowego publicznego. W praktyce stronami Umowy normującej działalność państw na Księżycu i innych ciałach niebieskich z 18 grudnia 1979 r. nie są i nigdy nie były ani dwa państwa, które rozpoczęły wyścig o eksplorację kosmosu, ani państwa, które następnie przełamały monopol w kosmosie tych dwóch podmiotów i obecnie znacząco inwestują w technologię kosmiczną. W tym drugim przypadku wyjątkiem może być chyba tylko Republika Indii, która i tak ostatecznie nie ratyfikowała tego traktatu. Wydaje się to dość zatrważające, bowiem postanowienia Układu księżycowego potwierdzały, rozwijały i uszczegółowiły wiele postanowień Układu kosmicznego, w tym postanowień co do absolutnie pokojowego wykorzystania przestrzeni kosmicznej. Jedynym pozytywnym aspektem traktatowego ujęcia wykorzystania przestrzeni kosmicznej pozostaje Układ o zakazie prób broni nuklearnej w atmosferze, w przestrzeni kosmicznej i pod wodą sporządzony w Moskwie dnia 5 sierpnia 1963 r. Akt ten spotkał się ze sporym zrozumieniem pośród wspólnoty międzynarodowej, czego dowodem jest przyjęcie zobowiązań z tego aktu przez wiele państw. Tym samym jakiegokolwiek uprawnienie do wykorzystania broni nuklearnej w przestrzeni kosmicznej zostało w dużej mierze wyrugowane z unormowań prawa międzynarodowego publicznego. Z drugiej jednak strony, trzeba też zauważyć że nie wszystkie państwa pozostają stronami tego aktu.

Trzecia dekada XX wieku wskazuje na wciąż rosnącą aktywność w przestrzeni kosmicznej zarówno państw jak i podmiotów niepaństwowych. Oba rodzaje podmiotów gotowe są do podejmowania działań w sferze kosmicznej przede wszystkim o znaczeniu militarnym. Szybki postęp technologii kosmicznej w połączeniu z nowymi podmiotami komercyjnymi i państwowymi już teraz funkcjonującymi

w przestrzeni kosmicznej budzi obawy dotyczące międzynarodowego prawa kosmicznego, które nie rozwija się w tym samym zawrotnym tempie. Taki nierównomierny rozwój – z jednej strony niebywale szybki postęp technologiczny i wzrost liczby podmiotów realnie eksplorujących przestrzeń kosmicznych, a z drugiej – stagnacja w tworzeniu źródeł międzynarodowego prawa kosmicznego, musi prowadzić do pogłębiających się luk w powszechnie obowiązującym prawie kosmicznym. Rozwijająca się wojna pomiędzy Federacją Rosyjską a Ukrainą sprawiła przecież, że wykorzystanie przestrzeni kosmicznej do działań *stricte* militarnych stało się naturalnym wyrazem pragmatyki współczesnego pola walki a nie przejawem tabu. Obie strony korzystają ze sztucznych satelit, pozwalających, między innymi, na obserwację ruchów wojsk przeciwnika. Jedyna różnica polega na tym, że Federacja Rosyjska korzysta z własnych państwowych obiektów wyniesionych w kosmos, zaś Ukraina wobec braku własnej infrastruktury kosmicznej – z komercyjnych, np. firmy SpaceX należącej do Elon-a Musk-a. W tym miejscu należy raz jeszcze powtórzyć, że międzynarodowe prawo kosmiczne nie wprowadza rozróżnienia na urządzenia państwowe i cywilne – tak jak czyni to prawo morza oraz prawo lotnicze. Odpowiedzialność za obiekt wyposzczony w przestrzeń kosmiczną przez komercyjny podmiot, zgodnie z artykułem VII Układu księżycowego, ponosi państwo które wypuszcza bądź powoduje wypuszczenie tego obiektu lub państwo z którego terytorium albo urządzenia ów obiekt został wyposzczony. Tym samym w przypadku ewentualnego przeniesienia się konfliktu rosyjsko-ukraińskiego w przestrzeń kosmiczną odpowiedzialność międzynarodowa za szkody wyrządzone przez taki obiekt lub jego część składową na Ziemi, w przestrzeni powietrznej lub w przestrzeni kosmicznej, łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, spoczywać będzie na Federacji Rosyjskiej bądź na Stanach Zjednoczonych. Jeżeli to ostatnie zdanie wydaje się ze wszech miar nieprawdopodobne, należy podnieść iż w 2007 r. Chińska Republika Ludowa zestrzeliła własnego sztucznego satelitę, a rok później ten sam krok wobec własnego sztucznego satelity podjęły Stany Zjednoczone (Connolly, Bennett 2022, s. 294-297).

Jak już powyżej zaznaczono, kosmos może być eksplorowany przez podmioty prywatne – podobnie jak i przez państwa lub organizacje międzynarodowe – w celach naukowych, gospodarczych, ale też i wojskowych. Początkowo zwyczajowa, a obecnie traktatowa, zasada wolności eksploracji przestrzeni kosmicznej pozwala na pokojowe wykorzystanie w tym zakresie zarówno wszelkiego rodzaju sprzętu oraz infrastruktury jak i personelu wojskowego. W tym ostatnim przypadku, tj. eksploracji przestrzeni kosmicznej za pomocą personelu wojskowego, nie możemy wykluczyć także posługiwania się najemnikami przy dalszym pozornym zastrzeżeniu pokojowych zamiarów. Wedle artykułu 47, ustęp 2, I Protokołu Dodatkowego do Konwencji geneńskich dotyczącego ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, za najemnika uważa się każdą osobę, która: została specjalnie zwerbowana do walki w *konflikcie zbrojnym*, bierze bezpośredni udział w działaniach *zbrojnych*, czyni to

w celu uzyskania korzyści osobistej, nie jest obywatelem strony *konfliktu*, nie jest członkiem sił *zbrojnych* strony *konfliktu* i nie została wysłana przez państwo inne niż strona *konfliktu* (Dz. U. 1992 nr 41 poz. 175). Wypełnienie tych przesłanek, nawet już w przestrzeni kosmicznej i oczywiście z pogwałceniem postanowień artykułu IV układu kosmicznego, może się ziszczyć przy czynnym udziale podmiotów prywatnych specjalizujących się w szeroko rozumianym konflikcie zbrojnym. Za przykład tego rodzaju podmiotów, jak dotąd nie działających w przestrzeni kosmicznej, posłużyć mogą: *Executive Outcomes*, *Sandine*, *Blackwater*, *G4S* (Karska 2016, s. 217-227) czy *Wagner Group*.

Wnioski

Swoistym *signum temporis* naszych czasów pozostaje uchwalanie prawa wewnętrznego przez poszczególne państwa w przedmiocie wykorzystywania przestrzeni kosmicznej. Prawo wewnętrzne może oczywiście uzupełniać prawo międzynarodowe publiczne – nie może jednak zastępować luk w prawie międzynarodowym publicznym poprzez uchwalanie ustaw w poszczególnych państwach. Tym bardziej ten znak czasów pozostaje znamieny, gdy owo prawo wewnętrzne odpowiada na komercyjne i publiczne zapotrzebowanie na uregulowania w przedmiocie wykorzystywania przestrzeni kosmicznej, takie jak np. górnictwo kosmiczne.

Na tym tle szczególnie negatywnie należy ocenić brak polskiej obowiązującej ustawy lub ustaw w przedmiocie działalności kosmicznej oraz rejestru obiektów kosmicznych. Zaniedbania tego rodzaju skazują nasze państwo na realne wykluczenie z obszaru szeroko rozumianego rozwoju gospodarczego. Natomiast brak własnej zaawansowanej infrastruktury kosmicznej ogranicza także potencjalne możliwości obronne polskiego państwa. W tym kontekście rzeczą drugorzędną wydaje się okoliczność czy polska infrastruktura kosmiczna będzie miała charakter państwowy czy komercyjny.

Niezmiennym warunkiem zasady wolności eksploracji przestrzeni kosmicznej zarówno za pomocą wszelkiego rodzaju sprzętu jak i personelu wojskowego, pozostawał dotychczas pokojowy charakter owej eksploracji. Jednak w trzeciej dekadzie XX wieku podczas wojny rosyjsko-ukraińskiej w sposób dobitny strony konfliktu i ich sojusznicy ukazali pragmatyzm polityczny w postaci biernej militaryzacji kosmosu. Należy się oczywiście zastanawiać czy obowiązującego w traktatach zakazu wykorzystania w przestrzeni kosmicznej broni nuklearnej nie dałoby się rozszerzyć na wszelką infrastrukturę, służącą chociażby potencjalnie celom wojskowym? Z drugiej strony militaryzacja kosmosu stała się faktem. Funkcjonowanie bowiem w przestrzeni kosmicznej satelitów pełniących pomocniczo-usługową rolę w konfliktach zbrojnych na Ziemi świadczy o istnieniu wyścigu zbrojeń w kosmosie, tyle tylko, że póki co ów wyścig zbrojeń przejawia bierny charakter. Tolerowanie

jednak biernej militaryzacji kosmosu, na przykład poprzez uznawanie legalności działania satelitów służących dla celów wojskowych, może stanowić pierwszy krok do czynnej i pełnoskalowej eskalacji zdecydowanie niepokojowych działań również i w tej przestrzeni.

BIBLIOGRAFIA

1. Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies, adopted by the General Assembly in its resolution 34/68, opened for signature on 18 December 1979, entered into force on 11 July 1984 [online]. Dostępne pod adresem: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/moon-agreement.html>, [dostęp: 20 stycznia 2024].
2. Bierzanek, R., Symonides, J., 1999. Prawo międzynarodowe publiczne, Warszawa: Wydawnictwa Prawnicze PWN.
3. Connolly, R., Bennett, A., The Next Arms Race and the Unknown Frontier of Outer Space: the Conceptual Challenges for International Law and Space Weaponization. *Journal of Space Law*, 46 (2), 2022, 294-297.
4. Federal, Law No. (12) of 2019 Issued on 19/12/2019 Corresponding to 22 Rabi' Al-Akhar 1441H. On the Regulation of the Space Sector, [online]. Dostępne pod adresem: <https://www.moj.gov.ae/assets/2020/Federal%20Law%20No%2012%20of%202019%20on%20the%20regulation%20of%20the%20space%20sector.pdf.aspx>, [dostęp: 9 luty 2024].
5. Gibson, G., Takamatsu, A., Global Outer Space Guide: Japan, Norton Rose Fulbright, September 2023, [online]. Dostępne pod adresem: <https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/b95ef154/global-outer-space-guide-japan>, [dostęp: 9 luty 2024].
6. H.R.2262 - U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act, 114th Congress (2015-2016) [online]. Dostępne pod adresem: <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/house-bill/2262>, [dostęp: 20 stycznia 2024].
7. Karska, E., 2016. Klasyczne najemnictwo a jego współczesne formy – czy prawo międzynarodowe wymaga zmian? W: B. Krzan, red. *Ubi ius, ibi remedium*. Księga dedykowana pamięci Profesora Jana Kolasy, Warszawa: Wydawnictwo C.H. BECK, 217-227.
8. Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie, ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych. San Francisco. 1945.06.26, (Dz.U.1947.23.90 z dnia 1947.03.06).
9. Konwencja o międzynarodowej odpowiedzialności za szkody wyrządzone przez obiekty kosmiczne z 29 marca 1972 r., (Dz.U.1973.27.154 z dnia 1973.06.30).
10. Konwencja o przekazywaniu i wykorzystywaniu danych ze zdalnego badania Ziemi z kosmosu z 19 maja 1978 r. (Dz.U.1980.10.27 z dnia 1980.04.10).
11. Konwencja o rejestracji obiektów wypuszczonych w przestrzeń kosmiczną z 14 stycznia 1975 r., (Dz.U.1979.5.22 z dnia 1979.03.30).
12. Kopeć, R., 2022. *Militaryzacja przestrzeni kosmicznej w ujęciu bezpieczeństwa międzynarodowego*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe UP.

13. Law of July 20th 2017 on the exploration and use of space resources [online]. Dostępne pod adresem: [https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/ loi/2017/07/20/a674/jo/en](https://legilux.public.lu/eli/etat/leg/loi/2017/07/20/a674/jo/en) (dostęp: 9.02.2024).
14. Lubas, R., 2018. Przestrzeń kosmiczna – cywilna czy wojskowa? W: E. Dynia, A. Marcisz-Dynia, red. Prawne i techniczne aspekty wykorzystania przestrzeni powietrznej i kosmicznej, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 145-160.
15. Mik, C., 2011. Ius cogens we współczesnym prawie międzynarodowym. W: A. Wnukiewicz-Kozłowska, red. Aksjologia współczesnego prawa międzynarodowego, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 177-178.
16. Misztal, A., Kułaga Ł., 2017. Znaczenie prawa kosmicznego w polskiej polityce zagranicznej. W: K. Myszona-Kostrzewa, red. Kosmos w prawie i polityce, prawo i polityka w kosmosie, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 17-18.
17. Myszona-Kostrzewa, K., 2017. Rejestracja obiektów kosmicznych. W: K. Myszona-Kostrzewa, red. Kosmos w prawie i polityce, prawo i polityka w kosmosie, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 37-51.
18. Polkowska, M., 2019. Prawo bezpieczeństwa kosmicznego jako nowy dział prawa międzynarodowego. W: E. Dynia, S. Kubas, red. Bezpieczeństwo w międzynarodowym i krajowym prawie lotniczym i kosmicznym, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 230.
19. Projekt ustawy o działalności kosmicznej oraz Krajowym Rejestrze Obiektów Kosmicznych z dnia 10 lipca 2017 r., [online]. Dostępne pod adresem: <https://legislacja.rcl.gov.pl/docs//2/12300856/12449052/12449053/dokument300886.pdf>, [dostęp: 20 stycznia 2024].
20. Układ o zakazie prób broni nuklearnej w atmosferze, w przestrzeni kosmicznej i pod wodą sporządzony w Moskwie dnia 5 sierpnia 1963 r. (Dz.U.1963.52.288 z dnia 1963.11.22)
21. Układ o zasadach działalności państw w zakresie badań i użytkowania przestrzeni kosmicznej łącznie z Księżycem i innymi ciałami niebieskimi, sporządzony w Moskwie, Londynie i Waszyngtonie dnia 27 stycznia 1967 r., (Dz.U.1968.14.82 z dnia 1968.05.15).
22. Umowa o ratowaniu kosmonautów, powrocie kosmonautów i zwrocie obiektów wypuszczonych w przestrzeń kosmiczną z 22 kwietnia 1968 r., (Dz.U.1969.15.110 z dnia 1969.05.23).
23. Ustawa z dnia 26 września 2014 r. o Polskiej Agencji Kosmicznej (Dz.U.2020.1957 t.j. z dnia 2020.11.05).
24. Закон РФ „О космической деятельности” от 20.08.1993 № 5663-1, в ред. Федеральных законов от 29.11.1996 N 147-ФЗ, (...) от 13.06.2023 № 241-ФЗ, [online]. Dostępne pod adresem: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_3219/, [dostęp: 20 stycznia 2024].
25. Моисеев А. А., 2011. Международное космическое право. W: К. А. Бекашев, red. Международное публичное право, Москва: Издательство «Проспект», 705.